

KS. JÓZEF HOMERSKI

STAROTESTAMENTALNE CYTATY I ALUZJE W EWANGELICZNYCH OPISACH MĘKI I ŚMIERCI JEZUSA

Jedno z najstarszych sformułowań katechetycznych wiary mówi między innymi, że Chrystus umarł – zgodnie z Pismem – za nasze grzechy, że został pogrzebany i że zmartwychwstał trzeciego dnia – zgodnie z Pismem [...]” (1 Kor 15, 3-4). Zwrot: „zgodnie z Pismem” występujący w tym wyznaniu utwierdza teologów, a zwłaszcza egzegetów w przekonaniu, że objawione słowo Boże ST wywarło znaczny wpływ na treść orędzia ewangelicznego, a w tym również na ewangeliczne opisy męki i śmierci Jezusa. Usiłując uzasadnić to twierdzenie wielu z nich wychodzi z założenia, iż ewangelia męki i śmierci Jezusa formowała się na podstawie starotestamentalnej idei cierpienia¹. Chodzi tu o cierpienie człowieka niewinnego, o którym mówią przede wszystkim takie teksty, jak pieśni o cierpiącym Słudze Pańskim z *Księgi Izajasza* i *Księgi Zachariasza* oraz niektóre *Psalmy* itd. Ten sposób rozpracowania wyżej wzmiankowanego zagadnienia jest niewątpliwie bardzo sugestywny i pouczający, a nawet w pewnym stopniu się narzuca. Tym niemniej jednak zdaje się zawierać pewne niebezpieczeństwo nieprawidłowego ustawienia faktu łączności obu Testamentów i dużą dozę aprioryzmu w jego naświetlaniu. Niebezpieczeństwo to pochodzi stąd, że słowa: „zgodnie z Pismem” są – zdaje się – rozumiane i brane zbyt szeroko. Tak jakby egzegeta nie musiał już badać i dochodzić, co rzeczywiście i w jakim celu ewangeliści wzięli z tekstów starotestamentalnych o cierpieniu człowieka niewinnego na potwierdzenie zapowiedzi męki i śmierci Jezusowej.

Toteż wydaje się, że jest wskazany raczej inny sposób podejścia do tego problemu. Wniosków metodycznie bardziej poprawnych i bliższych obiek-

¹ Z najnowszych publikacji zajmujących się tym tematem należy wymienić między innymi: S. Mędała. *Stary Testament a męka Chrystusowa*. W: *Męka Jezusa Chrystusa*. Red. F. Gryglewicz. Lublin 1978 s. 9-20; F. Lehrer *Jesus der leidende Gerechte in der Passion*. BuL 47:1974 s. 104-111; L. Rupprecht *Jesus der leidende Gerechte? Der Weg Jesu im Lichte einer alt-und zwischentestamentlichen Motivs*. Stuttgart 1972.

tywnej rzeczywistości można się spodziewać przeprowadzając dokładną analizę egzegetyczną tych fragmentów opisów męki Pańskiej, w których ewangeliści posłużyli się cytatami lub aluzjami zaczerpniętymi ze ST. Na podstawie tej analizy należy z kolei próbować ustalić znaczenie i rolę, jaką w przekazach męki i śmierci Jezusowej odegrał ten lub ów tekst starotestamentalny. Tylko w ten sposób – w naszym przekonaniu – można poprawnie i dobrze rozumieć sens owej starożytnej formuły katechetycznej: „zgodnie z Pismem”. Nie będzie ona wtedy sugerowała tych treści, których ewangeliści nie zamierzali przekazać. Rozważania zatem nasze pójdą w kierunku stwierdzenia stopnia, w jakim ewangeliści wykorzystali teksty ST w swych opisach męki i śmierci Jezusa (I), krótkiej analizy egzegetyczno-teologicznej tych wierszy, w których są cytowane teksty starotestamentalne (II) i próby wyciągnięcia wniosków stanowiących równocześnie odpowiedź na postawiony problem (III).

I

Czytając uważnie ewangeliczne opisy męki i śmierci Jezusa można z łatwością skonstatować dwa fakty, a mianowicie że u wszystkich czterech ewangelistów pojawiają się wyraźne wzmianki o korzystaniu z tekstu ST, z podaniem niejednokrotnie dosłownego ich brzmienia, i o wiele częściej – mniej lub więcej czytelne aluzje do nich. Od strony statystycznej rzecz ta przedstawia się następująco: w ewangelii męki i śmierci Jezusa w ujęciu Mateuszowym (rozdz. 26-27) jest 13 cytatów oraz 46 aluzji. Tak cytaty, jak i aluzje występują w 37 wierszach na 141 wierszy całego opisu. W ewangelii Marka (rozdz. 14-15) w 20 wierszach na 119 wszystkich pojawia się 8 cytatów i 19 aluzji; w ewangelii Łukasza (rozdz. 22-23) w 19 wierszach na 127 wszystkich jest 6 cytatów i 23 aluzje; i wreszcie w Ewangelii Janowej (rozdz. 18-19) w 8 wierszach na 82 wiersze całego opisu znajduje się 5 cytatów i 3 aluzje². Powyższe dane pozwalają stwierdzić, że owe starotestamentalne cytaty i aluzje ewangelistów są stosunkowo nieliczne i gdy chodzi o cytaty – te bowiem są najbardziej wymowne – w zasadzie pochodzą z następujących pism natchnionych ST: z *Księgi Zachariasza* trzy cytaty: tekst 11, 12-13 wykorzystał Mateusz (27, 9-10); 13, 7 cytują Mateusz (26, 31) i Marek 14, 27) oraz 12, 10 – wiersz bardzo trudny – przytacza Jan ewangelista (19, 37).

² Obliczeń tych dokonano na podstawie: *Index of Quotations* znajdujący się na końcu krytycznego wydania NT: *The Greek New Testament*. Ed. K. Aland, M. Blachk, B. M. Metzger, A. Wikgren. London 1966 s. 897⁺-920⁺. Niewątpliwie liczba cytatów a zwłaszcza aluzji ma charakter względny. Ten sam bowiem Indeks trzeciego wydania (1975) tegoż tekstu krytycznego NT na s. 900-901 podaje, iż u Mt w 5 wierszach jest tylko 6 cytatów ze ST, u Mk w 3 wierszach są tylko 4 cytaty, u Łk w 4 wierszach są 4 cytaty, u J zaś w 3 wierszach są tylko 4 cytaty. W tego rodzaju badaniach nie są jednak istotne cyfry, lecz fakt istnienia cytatów i aluzji oraz źródła (*Księgi*) skąd pochodzą.

Na drugim miejscu należy postawić Ps 22: w.2 cytują Mateusz (27, 46) i Marek (15, 34), w.9 przytacza tylko Mateusz (27, 43), w.19 wykorzystuje Jan ewangelista (19, 24), ale aluzję do niego można zauważyć u wszystkich synoptyków (Mt 27, 35; Mk 15, 24; Łk 23, 34). Cytat kombinowany składający się z tekstu Ps 110, 1 i Dn 7, 13 pojawia się u Mateusza (26, 64) i Marka (14, 62). Ewangelista Łukasz (22, 69) korzysta tylko z Ps 110, 1.

Z czwartej pieśni o cierpiącym Słudze Pańskim z *Księgi Izajasza* jest cytowany tylko i wyłącznie fragment wiersza 53, 12. Korzystają zeń Marek (15, 28) i Łukasz (22, 37). U Mateusza (27, 38) można się dopatrzeć tylko aluzji do niego.

Poza wyżej wymienionymi tekstami są cytowane jeszcze Oz 10, 8cd i Ps 31, 6 przez Łukasza (23, 30. 46) oraz Wj 12, 46 przez Jana (19, 36). Ponadto dwa razy u Mateusza (27, 34. 48) i raz u Jana (19, 30) pojawia się bardzo wyraźna aluzja do tekstu Ps 69, 22. Dalsze aluzje do tekstów z innych ksiąg świętych ST w naszych rozważaniach nie mają większego znaczenia. Są bowiem zbyt ogólne.

Powyższe stwierdzenia nasuwają myśli, które dają się sprowadzić do dwóch pytań. Pierwsze: Dlaczego ewangeliści nie wykorzystali w opisie męki i śmierci Jezusa tak wspaniałych i wymownych tekstów, jak trzecia, a zwłaszcza czwarta pieśń o cierpiącym Słudze Pańskim u Deutero-Izajasza czy wypowiedzi Ps 22, 17c o przebiciu rąk i nóg cierpiącego psalmisty, który jest typem ukrzyżowanego Zbawiciela?

Drugie pytanie: Czy i w jakim stopniu pokrywają się myśli główne cytowanych tekstów z ideą przewodnią, jaką miał ewangelista, przekazujący opis męki i śmierci Jezusa? Względy metodyczne każą zająć się najpierw drugim zagadnieniem, gdyż poprawne jego rozwiązanie powinno ułatwić znalezienie przekonującej odpowiedzi na pytanie pierwsze.

II

U Deutero-Zachariasza ewangeliści znaleźli trzy takie wypowiedzi prorocze, które w ich przekonaniu stanowiły zapowiedź pewnych wydarzeń związanych bezpośrednio z męką Chrystusową. Wskazują na to formuły wprowadzające: „[...]wtedy spełniła się wypowiedź proroka[...]” lub: „[...]żeby się spełniło[...]” czy: „[...]jest bowiem napisane[...]”.

Mt 27, 9-10

„Wtedy spełniła się wypowiedź Jeremiasza proroka, który powiedział: Wzięli trzydzieści srebrników, zapłatę oszacowanego, jaką wyznaczyli synowie Izraela i przeznaczyli ją na Pole Garncarza, jak mi polecił Pan”.

Judasz podjął się zdrady Jezusa i jako wynagrodzenie otrzymał 30 srebrników (syklów srebra). Kiedy Jezus został aresztowany i skazany na śmierć,

wtedy dopiero zdrajca w pełni sobie uświadomił, jak podła była jego rola w tym haniebnym wydarzeniu. Usiłował zwrócić pieniądze i cofnąć niejako bieg wydarzeń. Ale było to już niemożliwe. Wtedy porzucił srebrniki w świątyni, poszedł i powiesił się. Kapłani za porzucone przez Judasza pieniądze kupili Pole Garncarza na cmentarz dla cudzoziemców. Ten smutny epizod stojący w ścisłym związku z męką Jezusową pozwolił ewangeliście skojarzyć fragment z alegorii o pasterzach z *Księgi Zachariasza* (11, 4-17). W tej alegorii Jahwe każe prorokowi pełnić rolę dobrego pasterza względem swoich owiec – narodu wybranego. Owce jednak wnet zniechęciły się do dobrego pasterza. Przywódcy narodu ocenili pracę dobrego pasterza na 30 srebrników tj. cenę niewolnika i wypłacili mu całą tę sumę, żeby się go pozbyć. Wtedy Jahwe polecił prorokowi rzucić owe srebrniki odlewcy w świątyni, a wynagrodzenie nazwał ironicznie „wspaniałą ceną, na którą Go oszacowali”³.

Mogłoby się wydawać, że myśl wykorzystania tego tekstu nasunęły ewangeliście bardzo bliskie sobie idee przewodnie alegorii z jednej i szczególnie męki Jezusowej z drugiej strony. Zdrada Judasza i odrzucenie dobrego pasterza przez naród to wydarzenia, które u swej podstawy mają to samo podłoże niewdzięczności, niedoceny dobra, jakim jest Bóg i wzgardy miłości, którą On darzy ludzi. Niestety, Mateusz tej myśli nie podjął i do niej nie nawiązał. Tak przynajmniej wynika z dalszych słów cytatu. Cytowany bowiem tekst w swojej drugiej części ma słowa: „i przeznaczili ją na Pole Garncarza, jak mi polecił Pan”. Do wiernie – co do sensu – streszczonych wierszy alegorii (Za 11, 12-13) dodał streszczenie innego tekstu, a mianowicie Jr 32, 6-15 o kupnie pola w Anatot przez proroka Jeremiasza. Fakt, że powyższe dwa różne cytaty zespolone w jeden ewangelista przypisuje Jeremiaszowi co nie przedstawia większej trudności. W czasach Mateusza istniał zbiór pism proroków, na czele którego stała *Księga Jeremiasza*. Stąd każdy tekst tego zbioru pochodzący od któregośkolwiek z proroków był zawsze poprzedzany formułą: to co powiedział prorok Jeremiasz⁴. Ale przez złączenie tekstu alegorii Deutero-Zachariasza z wydarzeniem z życia Jeremiasza ewangelista Mateusz spowodował przesunięcie uwagi z osoby Jezusa i stosunku ludzi do Jego misji na plan drugi, iż nawet szczegół spożytkowania pieniędzy, za które Judasz zdradził Jezusa, był przez Boga przewidziany i przepowiedziany. W koncepcji całej *Ewangelii* Mateusza jest to myśl ważna, ale w przekazie męki Jezusowej na pewno nie najważniejsza i nie pierwszoplanowa. Tak skonstruowany cytat umieszczony w tym właśnie kontekście zdaje się wskazywać, że ewangelista Mateusz jakby celowo nie chciał cierpień Jezusowych i zniewag

³ Szczegółowy komentarz do tych wierszy daje: J. Homerski. *Księga Zachariasza* (PST 12,2). Lublin 1968 s. 408-418. Zob. także: T. Chary. *Le bon pasteur et les troupes rebelles* (Zacharie 11, 4-17; 13, 7-9), BeViCh 52 1963 s. 13-24; P. Lamarche. *Zacharie XI-XIV. Structure litteraire et messianisme* (EtB). Paris 1961 s. 62-71.

⁴ Por. E. Vogt. „Quod dictum est per Jeremiam prophetam” (Mt 27,9). Bp 34: 1953 s. 265.

Mu zadawanych komentować i weryfikować przepowiedniami prorockimi. Natomiast nie omieszkął zwrócić uwagi na zbieżność zapowiedzi prorockich z drugoplanowymi wydarzeniami towarzyszącymi męce Pana.

Mt 26, 31 (Mk 14, 27)

„Wtedy powiedział im Jezus: Wszyscy wy zgorszycie się ze Mnie tej nocy. Jest bowiem napisane:” Uderzę pasterza i rozproszą się owce trzody”

Cytowany przez Mateusza (i Marka) wiersz należy do pierwszej strofy (w.7-8) wyroczni Za 13, 7-9 i mówi o pasterzu śmiertelnie ugodzonym przez miecz. Nie ulega wątpliwości, że tym, który każde mieczowi uderzyć, jest sam Jahwe, uderzony zaś jest osobą stojącą w bardzo bliskim stosunku do Jahwe. Cytat Mateusza jest wyraźniej teocentryczny niż tekst oryginalny, ale co do sensu – identyczny z oryginałem⁵ W ustach Jezusa słowa wyroczni prorockiej nabrały wyraźnie chrystologicznego charakteru. Działa Jahwe, ale owym uderzonym pasterzem w rozumieniu Jezusa jest On sam – pasterz. Trzodą zaś jest grono najbliższych uczniów, załóżek przyszłego, nowego ludu Bożego – owczarni Jezusowej⁶ I znów podobnie jak w poprzednim cytacie ewangelista umieszcza słowa wyroczni prorockiej w takim kontekście, że na pierwszy plan wysuwają się apostołowie, a nie Jezus i Jego cierpienie, mimo iż cytowany tekst ST ma na uwadze przede wszystkim cierpienie (uderzenie) Mesjasza, a później dopiero jego skutki. Jezus zna słabość apostołów i dlatego przepowiada im, do czego ona doprowadzi. Gdy upadną, mają ją sobie przypomnieć, by nie zwątpili w miłość Jezusa do nich. A zatem i tym razem element drugorzędny wysunął się na czoło. Nie sama męka Jezusowa jest pierwszoplanowa, lecz ci, za których On podjął się złożyć w ofierze swoje życie.

J 19, 37

„Na innym zaś miejscu mówi Pismo: Będą patrzeć na Tego, którego przebodli”

Tekst Za 12, 10 przytacza tylko Jan ewangelista. Ten trudny i bardzo dyskutowany przez egzegetów wiersz mówi o śmiertelnie zranionym, bliżej przez proroka nie określonym reprezentancie Jahwe⁷. Zranił Go dom Dawida

⁵ Por. Homerski, jw. s. 437-442.

⁶ Por. H. Langkammer. *Wprowadzenie i komentarz do ewangelicznych opisów męki Pańskiej*. Lublin 1975 s. 71; F. Martin. *The Image of Shepherd in the Gospel of St. Matthew*. ScE 27:1975 s. 261-301.

⁷ Por. Homerski, jw. s. 426-431; J. Salguero, *El justo traspasado de Zacarias 12,10*. CTom 92:1965 s. 49-62; Lamarche, jw. s. 124-130; M. Delcor, *Un probleme de critique textuelle et exégèse Zach XII, 10 „et aspicient ad me quem confixerunt”*. RB 58: 1951 s. 189-199.

i mieszkańcy Jerozolimy. Przez ten haniebny czyn oficjalnych przedstawicieli narodu wybranego, dokonany na Bożym reprezentancie, Jahwe czuje się tym, którego przebodli, tj. w sposób moralny śmiertelnie przebili. Wskazują na to słowa tekstu hebrajskiego: „[...]będą spoglądać na mnie, którego przebili”. Dzięki darom ducha łaski i błagania, jakich udzieli Bóg ludowi Bożemu, dokonana zbrodnia wzbudzi zbawienną refleksję i spowoduje, że mordercy żałując dokonanego czynu będą z nadzieją spoglądać na Przebitego. Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że u podstawy idei zawartej w tekście Za 12, 10 tkwi treść czwartej pieśni o cierpiącym Słudze Pańskim u Deutero-Izajasza, tj. o cierpiącym Mesjaszu. Jan ewangelista mówiąc o śmierci Jezusa na krzyżu i przebicium Jego boku skojarzył wyrocznię Deutero-Zachariasza z tym faktem, widząc w nim urzeczywistnienie się wyroczni. Zmieniając jednak brzmienie tekstu oryginalnego z pierwszej osoby liczby pojedynczej na trzecią osobę liczby pojedynczej: „będą patrzeć na tego, którego przebodli”, zidentyfikował cierpiącego Mesjasza z Jezusem, nadając równocześnie temu mesjańskiemu proroctwu wyraźnie sens chrystologiczny, a przebitemu na krzyżu Chrystusowi godność Boga Jahwe⁸. Warto jednak zauważyć, że gdy chodzi o opis męki Jezusowej, ten właśnie tekst mesjański ST jest tak cytowany, że uwaga jest skierowana bardziej na owoce, jakie niesie patrzenie z wiarą na Ukrzyżowanego, niż na fakt Jego cierpienia. Przyznać natomiast trzeba, że myśl ewangelisty w zasadzie pokrywa się z sensem, jaki ten wiersz *Księgi Zachariasza* ma w swoim kontekście.

Mt 26, 64 (Mk 14, 62)

„Jezus mu odpowiedział: Tyś powiedział. Ale mówię wam odtąd zobaczycie Syna Człowieczego siedzącego po prawicy Mocy i przychodzącego w obłokach niebieskich”.

Jezus w odpowiedzi danej arcykapłanowi Kajfaszowi przyznał, że jest Mesjaszem-Królem. Wszyscy synoptycy świadczą jednomyślnie, że Jezus mówiąc o tym posłużył się słowami psalmu (PS 110, 1), którym w czasie swej publicznej działalności, podczas dyskusji nad dawidowym pochodzeniem Mesjasza zamknął usta faryzeuszom (por. Mt 22, 41-46). Cytowany wiersz w sensie wyrazowym mówi o królewskiej godności, jaką Bóg obdarowuje swego Pomazańca-Mesjasza⁹. Ewangelisti wkładając pierwsze słowa tego psalmu w usta Jezusa, który je odniósł do siebie, nadali im tym samym sens wyraźnie chrystologiczny. To samo należy powiedzieć o fragmencie zaczer-

⁸ Por. L. Stąchowiak, *Ewangelia według św. Jana* (PSN 4). Poznań 1975 s. 379-382; R. Schnackenburg, *Das Schriftzitat in Joh 19, 37*. FzB 2:1972 s. 239-247.

⁹ Por. M. Filipiak, *Ps 110 – Mesjasz Król, Kapłan, Zwycięzca*. W: *Mesjasz w biblijnej historii zbawienia*. Red. S. Łach i M. Filipiak. Lublin 1974 s. 232-234; S. Łach. *Ps 110. Mesjasz królem i kapłanem*, W: *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki*. T. 2. Lublin 1977 s. 28-29.

pniętym z *Księgi Daniela* o Synu Człowieczym przychodzącym „z obłokami” przed tron Starowiecznego. W relacji Mateusza i Marka Jezus łączy ów werset z cytowanym psalmem (110, 1) i odnosząc do siebie interpretuje go chrystologicznie. Ale właśnie gdy weźmie się pod uwagę kontekst ewangeliczny, w jakim słowa te Jezus wypowiedział, wówczas widać, że mają one trochę inny sens, niż w kontekście *Księgi Daniela*. U Daniela Syn Człowieczy jest wprowadzony przed tron Starowiecznego. Starowieczny dokonał sądu nad królestwami świata i teraz pełnię władzy nad nimi przekazuje Synowi Człowieczemu¹⁰. W cytacie Mateusza i Marka zachodzi zmiana: Jezus jakby chciał powiedzieć, iż piastuje również godność sędziego eschatologicznego. Jest to przestroga skierowana pod adresem arcykapłana i jego rady, że sądzony przez ludzi Jezus jest rzeczywistym ich sędzią, ale dowiedzą się o tym dopiero w dniu ostatecznym, w dniu Jego powtórnego przyjścia z mocą i majestatem¹¹. Złączenie zatem tekstu Ps 110,1 z fragmentem wiersza Dn 7, 13 precyzuje godność królewską Chrystusa, ale równocześnie przesuwając koncentrację myśli z osoby Jezusa chwili obecnej, kim On w tej chwili jest i co przeżywa, na osobę chwili odległej, na moment Jego przyszłej paruzji. Jest to więc znów jakby świadome odwracanie uwagi od Jezusa przeżywającego opuszczenie, upokorzenie i cierpienie, słowem od Jezusa-Zbawiciela dokonującego aktu odkupienia, a skierowywanie jej na rzeczywistość eschatologiczną, w której triumf Chrystusa Sędziego i władza nad ludźmi to owoc Jego męki i śmierci.

Mt 27, 43

„Zaufał Bogu: niechże Go uwolni, jeśli ma w Nim upodobanie – mówił bowiem – jestem Synem Bożym”.

Ps 22 należy do psalmów typicznie mesjańskich. Jego pierwsza część (w. 2-22) opisuje wewnętrzne (duszy) i zewnętrzne (ciała) cierpienia psalmisty. Teologiczna wartość tego psalmu pochodzi stąd właśnie, że aż trzy jego wiersze przytaczają ewangeliści w związku z męką Jezusową¹². Ze zniewag doznanych od ludzi w czasie męki chyba najboleśniej dotknęły Jezusa te, które urągały Jego godności Syna Bożego, wyśmiewały Jego absolutne poddanie się woli Ojca Niebieskiego i nieograniczoną ufność do Niego

¹⁰ Por. J. Homerski. *Idea królestwa Bożego w Księdze Daniela*, W: *Królestwo Boże w Piśmie Świętym*. Red. S. Łach i M. Filipiak. Lublin 1976 s. 58-60.

¹¹ Por. H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka* (PSN 3, 2), Poznań 1977 s. 334; U. Vanni, *La passione come rivelazione di condanna e di salvezza in Matteo 26,64 e 27, 54*. ED 27:1974 s. 65-91.

¹² Por. J. Kuc. *Ps 22 w świetle metody reinterpretacji*. W: *Mesjasz w biblijnej historii zbawienia* s. 183-192; tenże, *Interpretacja mesjańska psalmu 22*. RTK 18:1971 z. 1 s. 5-19; H. D. Lange. *The Relationship between Psalm 22 and the Passion Narrative*. CTM 43:1972 s. 610-621; Stachowiak, jw. s. 373.

wbrew tej rzeczywistości, jaka miała miejsce. Toteż nic dziwnego, że ewangelista Mateusz wykorzystał wiersz 9 *Psalmu 22*, mówiąc o zniewagach zadanych ukrzyżowanemu Zbawicielowi przez arcykapłanów i tłum ludzi patrzących na mękę Jezusa, bo opisywane w nim cierpienie psalmisty oddawało dosłownie to, co w tej chwili przeżywał Jezus. Wiersz ten jednak więcej mówi o tłumie bluźnierców, niż rzuca światła na ogrom cierpień Zbawiciela.

Mt 27, 46 (Mk 15, 34)

„Okolo godziny dziewiatej zawolał Jezus donośnym głosem mówiąc: «Eli. Eli lema sabachthani?» To jest: Boże mój, Boże mój czemuś mię opuścił”.

Najwięcej blasku i znaczenia przysparza Ps 22 fakt, że pierwsze jego słowa pojawiły się jako modlitwa na ustach konającego Jezusa. Wyrażają one cierpienie opuszczenia przez Boga, jakie odczuwał psalmista w czasie swego cierpienia. Ewangelista chcąc zwrócić uwagę, że Ojciec Niebieski żądając całopalnej ofiary od swojego Syna za grzechy ludzi nie oszczędził Mu również cierpienia wewnętrznego, jakim było uczucie zupełnego osamotnienia i opuszczenia przez Boga i ludzi, skrzętnie zanotował, iż cierpiący Zbawiciel wyszeptał na krzyżu pierwsze słowa tego właśnie psalmu¹³.

J 19, 24

„Powiedzieli więc jeden do drugiego: Nie rozzierajmy jej, lecz rzucajmy losy o nią, czyja ma być. W ten sposób miały się wypełnić słowa Pisma: Rozdzielili między siebie moje szaty, a o moją suknię los rzucili. Żołnierze właśnie to uczynili”.

Znaczący jest też fakt, że wszyscy ewangelisci nawiązują w swych opisach męki Jezusowej do słów Ps 22, 19. Żołnierze według zwyczaju losem podzielili między siebie szaty ukrzyżowanego Jezusa. Jan ewangelista w tym właśnie wydarzeniu związanym z osobą cierpiącego Zbawiciela zobaczył dosłowne urzeczywistnienie się tej skargi, jaką psalmista zanosił do Boga w sprawie krzywdy wyrządzonej mu przez prześladowców.

Reasumując można powiedzieć, że Ps 22, jako modlitwa konającego Jezusa posłużył ewangelistom do wyrażenia wielkości upokorzenia cierpiącego Jezusa-Zbawiciela. Wspomniane wyżej wiersze przytoczyli w ramach opisu cierpień Jezusa, a nie jako dokumentację biblijną proroczych zapowiedzi oznajmujących rodzaj upokorzeń cierpiącego Mesjasza.

¹³ Por. Langkammer. *Wprowadzenie* s. 102-103; L. P. Trudinger. *Eli, Eli Lema Sabachthani? A Cry of Dereliction? or Victory?* JETS 17:1974 s. 235-238; H. Gese. *Psalm 22 und das Neue Testament*. ZThK 65:1968 s. 1-22.

Łk 23, 30

„Wtedy zaczną wołać do gór: Padnijcie na nas, a do pagórków: Przykryjcie nas”.

Cytat z proroka Ozeasza (10, 8cd) wykorzystał Łukasz, chcąc zwrócić uwagę, że ludzie – zwłaszcza niewiasty – idący za dźwigającym krzyż Jezusem wyrażali Mu swoje współczucie. Ale to ich współczucie i żal szły po linii czysto ludzkiej, a męka Jezusowa miała zupełnie inny cel. Domagała się żalu wewnętrznego i poprawy życia. Toteż ewangelista zanotował, że Jezus delikatnie, ale stanowczo skorygował ten sposób patrzenia na Jego cierpienie, jaki wyrażało okazywane Mu współczucie. Nawiązał mianowicie do proroctwa, które zapowiadało ludowi Bożemu karę Jahwe za skłonność do bałwochwalstwa i wstyd, jaki mu przyniesie kult oddawany obcym bóstwom. Cytat jest dobrze dobrany i w ewangelicznym kontekście wyraża tę samą myśl co w oryginale hebrajskim z tym, że w *Ewangelii* nie chodzi o grzech bałwochwalstwa, lecz o zapoznanie posłannictwa Jezusowego i dokonanie na Jezusie zbrodni bogobójstwa. Uwaga jednak została skierowana na osoby trzecie, właśnie przez zastosowanie cytatu. Ewangelista odwrócił ją od osoby Jezusa i Jego cierpienia, a skierował na świadków drogi krzyżowej Zbawiciela. To oni otrzymali od Niego pouczenie, że prawdziwe i owocne współczucie polega na współcierpieniu z Nim i pokucie za własne i cudze winy¹⁴.

Łk 23, 46

„Jezus zawołał wielkim głosem: Ojcze w Twoje ręce oddaję mego ducha. Gdy to wymówił, skonał”.

Słowa te stanowią jedną z siedmiu wypowiedzi, czyli tzw. słów Jezusa na krzyżu. Pochodzą one z *Psalmu 31*, który jest modlitwą cierpiącego psalmisty. Całą swoją ufność położył on w Bogu. Ma nadzieję, że w bezmiarze cierpienia Bóg będzie jego prawdziwym odpoczynkiem. Wiersz 6 tego psalmu włożony w usta konającego Zbawiciela, oddaje doskonale wewnętrzne oddanie się Jezusa Ojcu Niebieskiemu w chwili dokonywania aktu odkupienia świata. Cytat należy do tych niewielu tekstów zaczerpniętych ze ST, które pozwalają lepiej poznać tajemnicę osoby Jezusa, jako obiecanego Mesjasza.

J 19, 36

„To bowiem stało się, aby się wypełniło Pismo: Kości mu nie połamią”.

Ostatni wreszcie cytat starotestamentalny nawiązuje do drogiej Janowi idei, że Jezus jest paschalnym barankiem. Cytat pochodzi z rozdziału *Księgi*

¹⁴ Por. F. Gryglewicz. *Ewangelia według św. Łukasza* (PSN 3,3), Poznań 1974 s. 346 oraz Ekskurs: *Znaczenie Jezusowej męki w ujęciu św. Łukasza* s. 419-428.

Wyjścia, w którym hagiograf mówi o wyjściu z Egiptu i opisuje ryt spożywania baranka. Wśród wielu przepisów był też taki, który zabraniał łamania kości baranka przed jego spożyciem (Wj 12, 46). Być może, iż w przepisie tym chciano zamknąć ideę całości żertwy ofiarnej albo ideę jedności (wspólnoty) tych, którzy mieli baranka spożywać¹⁵. Wydaje się, że Jan ewangelista z innej racji skojarzył ten właśnie przepis, dotyczący rytu spożywania baranka, wielkanocnego, z pewnym epizodem męki Jezusowej. W fakcie, że żołnierze nie połamali goleni ukrzyżowanemu Jezusowi, jak to uczynili współukrzyżowanym z Jezusem łotrom, Jan dojrzał rękę Bożej opatrności. W rozumieniu Jana baranek paschalny przedobrażał Jezusa, Baranka Nowego Przymierza, jedyną prawdziwą ofiarę za grzechy całego świata. I dlatego w odstępieniu od zwykłej procedury towarzyszącej ukrzyżowaniu zobaczył wypełnienie się wieszczego wydarzenia biblijnego. Cytowany przez Jana wiersz nie należy do tekstów prorockich. Żydzi zaliczali go do Tory. Wchodzi on jednak w skład tych wypowiedzi, które przez symbolikę czynów oraz instytucji przybliżały ludowi Bożemu ideę jedności, gdy chodzi o potrzebę powszechnego zbawienia.

III

Tak spostrzeżenia natury tekstualnej, ujęte w formę statystyczną, jak również krótka analiza egzegetyczno-teologiczna odpowiednich wierszy ewangelicznych zawierających cytaty starotestamentalny nasuwają ciekawe refleksje.

Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że ewangeliści w swych opisach męki i śmierci Jezusa nie czuli się skrepowani żadnymi schematami katechetycznymi w odniesieniu do korzystania z natchnionej treści ksiąg ST. Jeżeli korzystali ze zbiorów wybranych tekstów ST dla celów katechetycznych czy tzw. florilegiów, to najprawdopodobniej czynili to tylko w takim stopniu i o tyle, o ile zawarte w nich teksty służyły lepszemu uzasadnieniu, że to, co się działo z Jezusem, było wyrazem woli Bożej. Ewangeliści w przekazywaniu męki i śmierci Jezusa byli uzależnieni od siebie (np. Mateusz od Marka), ale w odniesieniu do korzystania z dokumentacji starotestamentalnej zależność ta właściwie nie istniała.

Najobficie z tekstów ST korzystał ewangelista Mateusz. Nic zresztą dziwnego. Ewangelię swoją kierował do społeczności wiernych rekrutujących się z judaizmu. Ale stosunkowo dużo cytatów mają również Marek i Łukasz, a ich ewangelie były skierowane do chrześcijan wywodzących się z pogaństwa. W sumie jednak cytatów i aluzji do ST nie jest zbyt wiele. Fakt ten uderza zwłaszcza w *Ewangelię Jana*, która z punktu widzenia teologicznego jest najgłębsza i w pewnym stopniu uzupełnia synoptyków.

¹⁵ Por. G. Auzou. *De la servitude au service. Etude du livre de l'Exode*. Paris 1961 s. 172-173.

Jest rzeczą bardzo ciekawą, że cytaty i aluzje starotestamentalne w ewangelii męki Jezusa w zasadzie nie dotyczą bezpośrednio osoby Jezusa i Jego misji zbawczej, lecz szczegółów – z teologicznego punktu widzenia – drugoplanowych. Klasycznym tego przykładem – żeby się nie powtarzać – jest opis wjazdu Jezusa do Jerozolimy w Niedzielę Palmową, który nie należy ściśle do ewangelii męki i śmierci Jezusa. W opisie tym pojawia się cytat Za 9, 9, w którym prorok mówi o Mesjaszu-Królu sprawiedliwym, zwycięskim i pokornym, jadącym na osiołku. Ewangelisci z tego tekstu wzięli tylko werset mówiący o pokorze Króla mesjańskiego i tylko ten aspekt odnieśli do Jezusa. Zadziwia brak cytatu z Ps 22, 17c: „przebodli ręce i nogi moje”. Być może, iż ewangelisci pominęli ten werset, bo jego tekst oryginalny źle się przechował. Ale szokuje wprost – zwłaszcza u Jana – przemilczenie tekstu czwartej pieśni o cierpiącym Słudze Pańskim z *Księgi Izajasza* (52, 13-53, 12) – niewinnie cierpiącym Mesjaszu i Jego ofierze zastępczej. Mesjasz tej pieśni to kapłan ofiarnik i zertwa ofiarna zarazem. Daje dobrowólnie swoje życie „za wielu” z woli Boga Jahwe, a to jest właśnie misja, jaką realizował cierpiący i ukrzyżowany Jezus-Zbawiciel.

Jak zatem wytłumaczyć brak odniesień do istotnie ważnych tekstów ST? Jak rozumieć przywołanie na pamięć przez ewangelistów takich zapowiedzi, które w przekazie misji zbawczego cierpienia Jezusa mają raczej znaczenie drugorzędne?

Wydaje się, że przyczyna jest jedna choć złożona. Męka i śmierć Chrystusa to najistotniejszy akt zbawczej misji Jezusa. Jego męka i śmierć jako Syna Bożego, poniesione dla zbawienia ludzi, były najwyższym aktem miłości Jezusa do Ojca Niebieskiego, a przez Niego do człowieka. Żaden tekst prorocki ST wraz z czwartą pieśnią o cierpiącym Słudze Pańskim Deutero-Izajasza nie mówi wyraźnie, że Mesjasz jest Synem Bożym, ani nie wyraża jasno głębi tej miłości Bożej ku człowiekowi, jakiej wyrazem była męka i śmierć Jezusa. Misja nauczycielska Jezusa ustępuje pod względem wazności temu aktowi. Toteż redaktorzy *Ewangelii* misję tę dość bogato udokumentowali zapowiedziami proroczymi ST¹⁶. Faktu zaś odkupienia nie dokumentowano, żeby nie czynić u wiernych wrażenia, że Jezus tylko wypełnił zapowiedzi prorockie. Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że ewangelisci rozumieli, iż każdy tekst mesjański ST mówił o Jezusie, ale żaden nie oddawał w pełni tej rzeczywistości, jaka się dokonała na Golgocie. Dlatego w powoływaniu się na ST byli tak wstrzemięźliwi.

Jaki z powyższych rozważań płynie wniosek dla egzegety i duszpasterza? Istnieje zasada hermeneutyczna, że nieomylnym słowem Bożym jest to, co autor natchniony twierdzi w sensie, w jakim to twierdzenie wypowiada.

¹⁶ Por. J. Homerski. *Starotestamentalne cytaty w ewangelii Mateusza*. RTK 24:1977 z. 1 s. 31-39.

Trzeba badać ST i widzieć w nim coraz wyraźniej i jaśniej poprzez wieki rysującą się prawdę o Bogu stwórcy i zbawcy oraz naukę o drodze zmierzającej do Niego. Ale należy szczególnie uważać, żeby swoich sugestii i rozumienia tekstu biblijnego nie podawać jako słów i myśli hagiografa, zwłaszcza gdy chodzi o bardzo nieraz sugestywne zbliżenia między zapowiedziami ST a rzeczywistością NT. Zbliżeń tych należy szukać i je odkrywać, ale w tej właśnie pracy badawczej należy koniecznie wyjść od gruntownej analizy tekstu NT, myśli w nim zawartej i zestawiać z myślą przewodnią tekstów ST, a nie odwrotnie. Przy czym wnioski dotyczące wpływu ST na NT muszą być, bardzo ostrożne i scharmonizowane z całością posłannictwa NT. Taki zresztą kierunek badań i ich metodę sugeruje konstytucja *Dei Verbum* II Soboru Watykańskiego. Czytamy w niej bowiem, że z postanowienia Bożego Nowy Testament kryje się w Starym, a Stary Testament w Nowym znajduje wyjaśnienie, ponieważ dopiero w świetle ewangelii uzyskuje i ujawnia pełny swój sens (por. art. 16).

OLD TESTAMENT QUOTATIONS AND ALLUSIONS
IN THE GOSPEL DESCRIPTIONS OF THE PASSION AND DEATH OF CHRIST.

Summary

The author starts with an analysis of the New Testament texts containing quotations from the Old Testament. Then he examines the contents and context of the quoted line in its original place, and on the basis of these two analyses he examines the influence of the Old Testament on the description in the Gospel. He infers that the Evangelists have used the quotations and allusions from the Old Testament in relation to secondary details of the Passion of Christ. So important Old Testament texts as Isa. 52, 13-53, 12 have not been quoted probably in order not to give the faithful the impression that undertaking this passion and death for human sins, Jesus just fulfilled the prophecies. The task of redemption through Christ's Passion and Death was an expression of so great a love towards the Heavenly Father, and through him to the people, and was so fruitful, that no prophecy of the Old Testament could fully reflect this reality.